

Ο τεχνολαϊκισμός ως σύγχρονη μορφή
πολιτικής ηγεσίας και μεταβολής των
πολιτικών συστημάτων

Γεράσιμος Κάρουλας*

«Εν ολίγοις, υποστηρίζουμε ότι ο τεχνολαϊκισμός
προέρχεται από μια προεξάρχουσα διαδικασία
διαχωρισμού της κοινωνίας από την πολιτική, η
οποία υπονόμευσε τους μηχανισμούς διαμεσολάβησης
μεταξύ τους» (Bickerton & Invernizzi Accetti,
2025, σ.35)

Christopher J.
Bickerton and
Carlo Invernizzi
Accetti,
Τεχνολαϊκισμός: Η
νέα πολιτική λογική
της
αντιπροσωπευτικής
δημοκρατίας,
2025, Oposito
(μτφρ: Βαγγέλης
Τσίρμπας), 336
σελ.

Στη μελέτη για τη μεταβολή των πολιτικών
συστημάτων των τελευταίων δεκαετιών
ιδιαίτερη βαρύτητα έχει δοθεί στον καθοριστικό
ρόλο που έχουν διαδραματίσει ο λαϊκισμός και
η τεχνοκρατία. Όπως είναι λογικό, το
ερευνητικό αυτό ενδιαφέρον έχει συμβάλει
στην ανάδειξη ενός σημαντικού αριθμού
αναλύσεων και μελετών για αμφότερα τα
φαινόμενα, εστιάζοντας, για παράδειγμα, σε
διαφορετικές κατηγορίες λαϊκισμού (π.χ.
αριστερός και δεξιός λαϊκισμός)¹ ή ερμηνείες
προέλευσης του τεχνοκρατικού φαινομένου
(π.χ. συνθήκες που οδηγούν στην ανάδειξη
τεχνοκρατικών κυβερνήσεων και τεχνοκρατών
πολιτικών)².

* Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

¹ Σταυρακάκης, Γ., Νικήσιανης, Ν., Κιουπκιολής, Α., Κατσαμπέκης, Γ., & Σιώμος, Θ. (2017). Λαϊκιστικός λόγος και δημοκρατία. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 43, 47-78.

² Costa Pinto, A., Cotta, M. and Tavares de Almeida, P. (eds) (2018). *Technocratic Ministers and Political Leadership in European Democracies*, Palgrave Macmillan.

Η εν λόγω εξέλιξη, σε μεγάλο βαθμό, ενισχύθηκε από τις συνθήκες κρίσης των τελευταίων ετών, ταυτίζοντας τον λαϊκισμό και την τεχνοκρατία με την ανάδειξη νέων κομμάτων και κυβερνήσεων, τόσο από τα αριστερά όσο και από τα δεξιά του πολιτικού φάσματος. Παρ' όλα αυτά, οι προσεγγίσεις αυτές αντιμετωπίζουν τις δύο αυτές έννοιες ως a priori αντιθετικές, δεδομένου ότι ο λαϊκισμός περιλαμβάνει την επίκληση σ' έναν «αδιαφοροποίητο» λαό και την εναντίωση στις κατεστημένες πολιτικές ελίτ, την ώρα που η τεχνοκρατία εστιάζει στην ύπαρξη της μιας και μοναδικής λύσης (όπως η περίφημη συλλογιστική τύπου ΤΙΝΑ που βρήκε ιδιαίτερη εφαρμογή την περίοδο της κρίσης), η οποία προκύπτει μέσα από την ύπαρξη ειδημοσύνης που προσφέρουν συγκεκριμένες κατηγορίες εμπειρογνομόνων, όπως για παράδειγμα οι τεχνοκράτες πολιτικοί.

Το βιβλίο των Christopher Bickerton and Carlo Invernizzi Accetti με τίτλο «Τεχνολαϊκισμός: Η νέα πολιτική λογική της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας» προχωράει πέρα από τη συγκεκριμένη διάκριση, υποστηρίζοντας ότι λαϊκισμός και τεχνοκρατία δεν αποτελούν δύο αντιθετικά μεταξύ τους φαινόμενα³, όπως συχνά υποστηρίζεται, αλλά, αντιθέτως, έχουν χρησιμοποιηθεί εκτενώς από τους ίδιους πολιτικούς ηγέτες, συνθέτοντας μια πρακτική ιδιαίτερα δημοφιλή για τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο ο τεχνολαϊκισμός⁴ μπορεί να οριστεί «...ως οργανωτική λογική του εκλογικού ανταγωνισμού που βασίζεται σ' έναν συνδυασμό λαϊκιστικών και τεχνοκρατικών στοιχείων, σε επίπεδο λόγου και πολιτικής οργάνωσης» (σ. 43).

Αναλυτικότερα, τόσο ο λαϊκισμός όσο και η τεχνοκρατία μπορούν να προέρχονται και από τις δύο πλευρές του ιδεολογικού φάσματος, έχοντας ως βασικό χαρακτηριστικό το γεγονός ότι αντιτίθενται και στην πραγματικότητα υποβαθμίζουν τον πραγματικό πολιτικό ανταγωνισμό, στη βάση ιδεολογικών αρχών και αξιών. Από τη μία, ο μεν λαϊκισμός αναφέρεται στην αδιαφοροποίητη εκπροσώπηση του συνόλου των πολιτών μιας κοινωνίας, ενώ, από την άλλη, η τεχνοκρατία «διαθέτει» την μοναδική πολιτική λύση για τα θέματα στα οποία επικεντρώνει. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζουν οι συγγραφείς «Από αυτή τη σκοπιά, υποστηρίζουμε ότι ο τεχνολαϊκισμός υποβαθμίζει την ποιότητα των δημοκρατικών καθεστώτων, επειδή οι πολιτικοί δρώντες που ανταγωνίζονται με βάση αξιώσεις εκπροσώπησης του «λαού» εν συνόλω και κατοχής των απαιτούμενων ικανοτήτων για την επίτευξη «αντικειμενικών» στόχων δεν αφήνουν

³ Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ως προς το συγκεκριμένο συνδυασμό είναι και η προσέγγιση του Caramani βλ. σχετικά Caramani, D. (2017). Will vs Reason. The populist and technocratic forms of political representation and their critique to party government, *American Political Science Review*, 111:1.

⁴ Ο όρος «τεχνολαϊκισμός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τους Lipow and Seyd το 1995. Βλ. σχετικά Lipow, A. & Seyd, P. (1995). Political parties and the challenge to democracy: From steam-engines to techno-populism, *New Political Science*, 17:1-2.

κανένα περιθώριο για ουσιαστική πολιτική αντιπαράθεση, ακόμα και αν δεν αμφισβητούν τους επίσημους μηχανισμούς του εκλογικού ανταγωνισμού» (σελ. 241).

Στο πλαίσιο αυτό, η προσέγγιση των συγγραφέων συνιστά μια πιο μετριοπαθή ερμηνεία για τη μεταβολή των σύγχρονων δημοκρατικών πολιτευμάτων, αποστασιοποιούμενη από ιδιαίτερα αρνητικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις, όπως εκείνες του Crouch για τη «Μεταδημοκρατία»⁵ ή των Levitsky και Ziblatt στο «Πώς πεθαίνουν οι Δημοκρατίες;»⁶, κάνοντας λόγο για έναν «μετασχηματισμό της λογικής του πολιτικού ανταγωνισμού εντός των υπαρχόντων δημοκρατικών καθεστώτων» (σ. 24), ο οποίος όμως συντελεί στην κρίση της σύγχρονης δημοκρατίας και τη συρρίκνωση της ποιότητάς της. Την ανάδειξη του τεχνολογικού φαινομένου οι Bickerton και Invernizzi Accetti αποδίδουν σε δύο βασικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών. Η πρώτη αφορά στη βαθμιαία συρρίκνωση του διαμεσολαβημένου συστήματος της κομματικής δημοκρατίας, όπως προκύπτει μέσα από τον περιορισμό της εσωκομματικής λειτουργίας των κομμάτων και τον ολοένα πιο περιθωριοποιημένο ρόλο των κομματικών μελών. Η δεύτερη εστιάζει στον περιορισμό του ρόλου της ιδεολογίας, τόσο μεταξύ των πολιτικών ελίτ όσο και μεταξύ των πολιτών, ως καθοριστικής μεταβλητής στη διαμόρφωση της πολιτικής συμπεριφοράς. Οι εν λόγω εξελίξεις συνδέονται με ορισμένα χαρακτηριστικά των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων, όπως η ισχυροποίηση του ρόλου των πολιτικών ηγετών, αλλά και η περιορισμένη ισχύς των διαιρετικών τομών στις σύγχρονες κοινωνίες.

Αν και οι συγγραφείς δεν υποστηρίζουν ότι η προσέγγισή τους συνιστά μια νέα ερμηνεία της σύγχρονης πολιτικής ηγεσίας, παρ' όλα αυτά, η αξιοποίηση του τεχνολογισμού ως μεταβολή του πεδίου του πολιτικού ανταγωνισμού, πρώτα και κύρια αξιοποιείται, αλλά και ταυτίζεται με συγκεκριμένους πολιτικούς ηγέτες. Εν προκειμένω, η αξιοποίηση τεχνολογικών εργαλείων συμβάλλει αφενός στην περαιτέρω ισχυροποίηση των ηγετών, αλλά και στη διαμόρφωση μιας αδιαμεσολάβητης σχέσης με τους πολίτες/ ψηφοφόρους, όπως με σαφήνεια περιγράφεται από τους συγγραφείς στο σύνολο των παραδειγμάτων, αλλά και των διαφορετικών κατηγοριών τεχνολογισμού που αναγνωρίζονται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται «Ο λαϊκιστής ηγέτης θεωρείται ότι συνδέεται άμεσα με τον λαό, ενώ ο τεχνοκράτης ηγέτης θεωρείται ότι γνωρίζει το πραγματικό του συμφέρον» (σ. 221). Στο πλαίσιο αυτό, η χρήση συγκεκριμένων εργαλείων που έχουν χρησιμοποιηθεί, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, ακόμα και από αριστερά κόμματα, όπως η απευθείας εκλογή ηγετών όχι μόνο από τα μέλη, αλλά και από φίλους του κόμματος, καθώς και η ισχυροποίηση συμβούλων και εμπειρογνομόνων έναντι των εσωκομματικών οργάνων (π.χ. σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων, συγκρότηση μη-κομματικών θεματικών επιτροπών), αναμφίβολα, θα μπορούσαν να

⁵ Crouch, C. (2006). *Μεταδημοκρατία*, Εκκρεμές.

⁶ Levitsky S. και Ziblatt D. (2018), *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*, Μεταίχμιο.

ερμηνευθούν υπό το πρίσμα του τεχνολοαϊκισμού και της προσπάθειας διαμόρφωσης μιας αδιαμεσολάβητης σχέσης των σύγχρονων πολιτικών ηγετών με το εκλογικό ακροατήριο.

Στο επίκεντρο της επιχειρηματολογίας του βιβλίου είναι η άποψη ότι ο τεχνολοαϊκισμός δεν συνιστά ένα φαινόμενο με ομοιόμορφα χαρακτηριστικά, αλλά μεταβάλλεται με βάση τις συνθήκες, τις παραδόσεις και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ηγετών και των κομμάτων που τα αξιοποιούν. Στο πλαίσιο αυτό, οι συγγραφείς διακρίνουν μεταξύ του τεχνολοαϊκισμού που αποτελεί το κυρίαρχο εργαλείο ενός πολιτικού κόμματος (αμιγείς περιπτώσεις) και του τεχνολοαϊκισμού που συνυπάρχει με ένα ισχυρό ιδεολογικό στοιχείο (υβριδικές περιπτώσεις).

Στην πρώτη περίπτωση, οι Bickerton και Invernizzi Accetti διακρίνουν μεταξύ τριών βασικών υποκατηγοριών: α) του τεχνολοαϊκισμού μέσω του κόμματος, β) του τεχνολοαϊκισμού μέσω της εκλογικής βάσης και γ) του τεχνολοαϊκισμού μέσω του ηγέτη.

Ως ενδεικτικό παράδειγμα της πρώτης κατηγορίας αμιγούς τεχνολοαϊκισμού αναγνωρίζεται η περίπτωση των «Νέων Εργατικών» των Τόνι Μπλερ και Γκόρντον Μπράουν, την περίοδο 1994-2010 και η γενικότερη αξιοποίηση του Τρίτου Δρόμου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση «...η επαναλαμβανόμενη, σχεδόν εμμονική επίκληση του «λαού» ως υποκειμένου και αντικειμένου συνάμα των πολιτικών των Νέων Εργατικών» (σ.75) συνδυάζεται με «...την υπόθεση ότι υπάρχουν αντικειμενικά «ορθές» πολιτικές ανεξάρτητες από συγκεκριμένα συμφέροντα και αξίες, από την οποία συνάγεται ότι η ιδεολογική σύγκρουση και διαφωνία είναι στην καλύτερη περίπτωση παρωχημένες και στη χειρότερη περίπτωση προκαλύμματα για μια αθέμιτη επιδίωξη ειδικών συμφερόντων...» (σ. 80) και την ισχυροποίηση του ρόλου των πολιτικών συμβούλων και των δημοσκοπών όπου «οι ειδικοί γίνονται οι νέοι διαμεσολαβητές ανάμεσα στην κομματική ηγεσία και το κοινό αντικαθιστώντας τους παραδοσιακούς δεσμούς του κόμματος...με την κοινωνία» (σ.85). Αν και οι Εργατικοί συνιστούν ένα παραδοσιακό κόμμα, η προσθήκη και η συνεχής επίκληση στο «Νέοι» ήθελε να «επικοινωνήσει» μια διαφοροποίηση συγκριτικά με το παρελθόν, όχι μόνο απέναντι στον συντηρητικό πολιτικό χώρο, αλλά και στον αριστερό, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται η ανάγκη συνέχειας του συγκεκριμένου κομματικού σχηματισμού. Εν προκειμένω, ο κομματικός μηχανισμός μεταβλήθηκε σημαντικά σε επίπεδο εσωκομματικής λειτουργίας με έμφαση στον ισχυρό ρόλο του κομματικού ηγέτη (π.χ. παράκαμψη των ενδιάμεσων οργάνων και υλοποίηση δημοψηφισμάτων μεταξύ των μελών), την περιθωριοποίηση των κομματικών λειτουργιών και την ισχυροποίηση του ρόλου συμβούλων και ειδικών.

Αντίστοιχα, στη δεύτερη κατηγορία (δηλ. τεχνολοαϊκισμός μέσω εκλογικής βάσης) κατατάσσεται η περίπτωση του ιταλικού Κινήματος Πέντε Αστέρων (M5S) των Μπέπε Γκρίλο και Τζιανρομπέρτο Καζαλέτζιο και ιδιαίτερα κατά την περίοδο 2009-2014. Το Κίνημα των Πέντε Αστέρων, σε μεγάλο βαθμό,

στηρίχθηκε στην ιδιαίτερα δημοφιλή στις μέρες μας άποψη (συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας), περί υπέρβασης της παραδοσιακής διαίρεσης μεταξύ δεξιάς και αριστεράς, μια διάσταση, άλλωστε, που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό είναι εμφανής στο σύνολο των κομμάτων που διέπονται από τη λογική του τεχνολαϊκισμού. Η εν λόγω συνθήκη σχετίζεται με την στοχοθεσία των συγκεκριμένων κομμάτων για προσέγγιση ενός πολυσυλλεκτικού ακροατηρίου, ιδιαίτερα σε όρους εκλογικής επιρροής. Εν προκειμένω, στην περίπτωση του M5S το στοιχείο του λαϊκισμού εστιάζει, κατά κύριο λόγο, στην εναντίωση απέναντι στις παραδοσιακές πολιτικές ελίτ, μέσα από την χρήση της έννοιας της «κάστας» η οποία «...αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών ελίτ που συμμαχούν προς υπεράσπιση των προνομίων τους, εις βάρος του απλού, τίμιου και εργατικού λαού» (σ.88). Σε αντίθεση όμως μ' άλλες περιπτώσεις το τεχνοκρατικό στοιχείο προέρχεται μέσα από τον ίδιο το λαό, όπου οι γνώσεις που οι πολίτες διαθέτουν (π.χ. μέσα από την επαγγελματική τους δραστηριότητα) σε συνάρτηση με την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών «...αναμένεται να οδηγήσει στην εκτίναξη της «συλλογικής ευφυΐας», καθιστώντας εφικτή την επίλυση προβλημάτων με τον πιο αποτελεσματικό και δραστικό τρόπο» (σ.96), ενισχύοντας περαιτέρω την αίσθηση της αδιαμεσολάβητης επικοινωνίας μεταξύ ηγεσίας και πολιτών.

Το τελευταίο από τα παραδείγματα που σχετίζονται με τις αμιγείς περιπτώσεις τεχνολαϊκισμού είναι η περίπτωση του La République En Marche! (LREM) (σημερινή ονομασία Renaissance) του Εμανουέλ Μακρόν. Ακολουθώντας και ο ίδιος τη συλλογιστική ότι το LREM δεν είναι ούτε αριστερό ούτε δεξιό ή αργότερα ότι είναι και αριστερό και δεξιό, ο Μακρόν εστίασε αφενός στην ικανότητά του να εκπροσωπήσει το σύνολο του λαού και αφετέρου στην ανάδειξη των ικανοτήτων που ο ίδιος διαθέτει για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι συγγραφείς: «Στο τρίτο είδος τεχνολαϊκισμού, ο ηγέτης συνδυάζει την κοινότοπη αξίωση ενσάρκωσης της λαϊκής βούλησης με τη λιγότερο κοινότοπη έμφαση στις ικανότητες και στην ειδημοσύνη του ίδιου. Ο ηγέτης λύνει τα προβλήματα του λαού, είναι άνθρωπος των έργων και των λύσεων. Η αξίωση ενσάρκωσης του «λαού» συνοδεύεται από αξιώσεις περί αποτελεσματικής και αποδοτικής διακυβέρνησης» (σ. 110).

Ακολουθως, ως περιπτώσεις υβριδικών κομμάτων, οι Bickerton και Invernizzi Accetti αναλύουν το Ισπανικό Podemos, ως μια περίπτωση αριστερού τεχνολαϊκιστικού κόμματος και τη Lega του Ματέο Σαλβίνι, ως μια περίπτωση τεχνολαϊκιστικού κόμματος από τον ακροδεξιό χώρο.

Αναλυτικότερα, η περίπτωση του Podemos θεωρείται ότι παρουσιάζει στοιχεία τόσο τεχνολαϊκισμού μέσω του ηγέτη όσο και τεχνολαϊκισμού μέσω της εκλογικής βάσης. Εν προκειμένω, τα ίδια τα στελέχη του Podemos είχαν χαρακτηρίσει το κόμμα ως λαϊκιστικό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Στο βιβλίο που έγραψε από κοινού με τη Σαντάλ Μουφ, ο συνιδρυτής και άλλοτε δεύτερος στην ιεραρχία του κόμματος, Ινίγο Ερεχόν, υποστήριξε: «Αν απογυμνώσουμε τον όρο από

μειωτικές και αντιδημοκρατικές συνδηλώσεις, οι οποίες είναι χαρακτηριστικές της χαλαρής χρήσης του στον κυρίαρχο λόγο, το *Podemos* μπορεί πράγματι να χαρακτηριστεί ως «λαϊκιστικό» (σ. 114), ενώ ως επιπλέον στοιχείο λαϊκισμού του *Podemos* επισημαίνεται ο τρόπος οργάνωσης που περιστρέφεται γύρω από την ηγεσία του κόμματος και ιδιαίτερα τον Πάμπλο Ιγκλέσιας, με ελάχιστα ενδιάμεσα επίπεδα μεταξύ ηγεσίας και μελών. Αντίστοιχα, το τεχνοκρατικό στοιχείο προκύπτει, αφενός από την προβολή του ακαδημαϊκού προφίλ ενός σημαντικού αριθμού εκ των στελεχών του και αφετέρου από την πρακτική της «συλλογικής ευφυίας», που χρησιμοποιήθηκε και από το *M5S*, για την οποία στην περίπτωση του *Podemos* υποστηρίζεται ότι η χρησιμότητά της πηγάζει από την μη διαμεσολάβηση από τις διάφορες κατασκευές των ελίτ, αλλά και της έννοιας της «κοινής λογικής», δηλαδή της ύπαρξης μιας αντικειμενικής αλήθειας που ταυτίζεται με τις απόψεις των πολιτών.

Αντίστοιχα, στην περίπτωση της Λέγκας του Μ. Σαλβίνι εντοπίζονται στοιχεία τεχνολαϊκισμού μέσω του κόμματος και τεχνολαϊκισμού μέσω του ηγέτη. Και στη συγκεκριμένη περίπτωση αξιοποιούνται, σε επίπεδο πολιτικού λόγου και θέσεων, ζητήματα που αναφέρθηκαν και προηγουμένως και εμπίπτουν στο πεδίο του λαϊκισμού, όπως ο ισχυρισμός ότι «...η ιδεολογική διαίρεση αριστεράς-δεξιάς είναι ξεπερασμένη» (σ.129), έχοντας αντικατασταθεί από εκείνη του λαού απέναντι στις ελίτ. Στο ίδιο πνεύμα αξιοποιείται και η τεχνοκρατική λογική όπου «...ο Σαλβίνι άρχισε να διατείνεται ότι ο ίδιος και τα κομματικά στελέχη του κατέχουν τις ειδικές δεξιότητες, τις οποίες αρχικά απέδιδε στα ανεξάρτητα στελέχη της κυβέρνησής του» (σ. 130). Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιήθηκε και πάλι η επίκληση στην «κοινή λογική», ως βασική διάσταση του προγράμματος και των θέσεων του κόμματος.

Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί, ότι οι συγγραφείς συνδέουν την ανάδειξη του τεχνολαϊκισμού με τις εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών στο πεδίο του πολιτικού ανταγωνισμού και τη βαθμιαία συρρίκνωση της ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζουν τρεις βασικές περιόδους εξέλιξης του πολιτικού ανταγωνισμού. Η πρώτη, από το 1890 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1965, η οποία διακρίνεται από την ανάδειξη της ιδεολογικής πολιτικής αντιπαράθεσης με την ιδεολογική σύγκρουση να είναι πιο έντονη έως και το 1945 και στη συνέχεια, μέχρι το τέλος της περιόδου, να γίνεται πιο ελεγχόμενη. Η δεύτερη περίοδος μεταξύ 1965-1989, όπου σταδιακά και ως αποτέλεσμα μιας σειράς σημαντικών κοινωνικών αλλαγών της περιόδου (π.χ. άνοδος μεσαίας τάξης, εκκοσμίκευση), καταρρέει η λογική της προηγούμενης περιόδου. Τέλος, η τρίτη περίοδος ξεκινάει από τις αρχές δεκαετίας 1990 έως το 2020 με την ανάδυση της τεχνολαϊκιστικής λογικής.

Στην ανάλυσή τους, οι Bickerton και Invernizzi Accetti υποστηρίζουν ότι ο τεχνολαϊκισμός έρχεται για να καλύψει την αναλυτική αδυναμία των υφιστάμενων προσεγγίσεων για την πολιτική πόλωση, καθώς στην περίπτωση του τεχνολαϊκισμού η ύπαρξη αυξημένης συγκρουσιακότητας (π.χ. σε επίπεδο

έντονης κομματικής αντιπαλότητας και χαρακτηρισμών μεταξύ των πολιτικών αντιπάλων), δεν προϋποθέτει την ύπαρξη αυξημένης ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Αν και η διάσταση της συγκρουσιακότητας αποτελεί βασικό στοιχείο της ερμηνευτικής προσέγγισης των συγγραφέων, παρ' όλα αυτά, αναγνωρίζεται ότι ο τεχνολαϊκισμός δεν συνιστά ένα αντισυστημικό φαινόμενο που να οδηγεί στη σημαντική μεταβολή του υφιστάμενου status quo και στην υιοθέτηση ριζικών κοινωνικών και οικονομικών μετασχηματισμών. Αντιθέτως, οι όποιες σχετικές αναφορές περιορίζονται σε επίπεδο πολιτικού λόγου, επιδρώντας όμως στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας ενός δημοκρατικού πολιτεύματος.

Ως αντίδοτο στη λογική του τεχνολαϊκισμού αναγνωρίζεται η ανάκαμψη της κομματικής δημοκρατίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδεολογική αναβίωση της αντιπαράθεσης των κομμάτων, αλλά και η ισχυροποίηση της εσωκομματικής τους λειτουργίας, συνιστούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου. Μάλιστα, όπως υποστηρίζεται, αυτό που πρέπει να επιτευχθεί δεν είναι μια απλή επιστροφή στην εποχή των μαζικών κομμάτων, καθώς και στη συγκεκριμένη περίπτωση «η ηγεσία ασκούσε εξουσία στα μεσαία στελέχη, τα οποία με τη σειρά τους ασκούσαν εξουσία στη βάση» (σ. 257). Αντιθέτως, αυτό που λογίζεται ως αναγκαίο είναι μια πραγματική αντιστροφή της συγκεκριμένης σχέσης, όπου ο έλεγχος της ηγεσίας πηγάζει από τη βάση με τον διαμεσολαβητικό ρόλο των μεσaiων στελεχών.

Η προσέγγιση του τεχνολαϊκισμού, αναμφίβολα, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον δεδομένου ότι στην εμπειρική του θεμελίωση και αξιολόγηση δεν εστιάζει αποκλειστικά και μόνο στα δύο βασικά συστατικά του στοιχεία, δηλαδή τον λαϊκισμό και την τεχνοκρατία. Αντιθέτως, λαμβάνει υπόψη μια σειρά από ζητήματα τα οποία απασχολούν με ιδιαίτερη έμφαση τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα, όπως η διαρκής ισχυροποίηση των πολιτικών ηγετών, η υπέρβαση της διάκρισης μεταξύ δεξιάς και αριστεράς και η συνεπακόλουθη αποϊδεολογικοποίηση του σύγχρονου πολιτικού ανταγωνισμού, αλλά και η βαθμιαία μετάλλαξη του ρόλου των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων, με έμφαση στον περιορισμό της εσωκομματικής τους λειτουργίας και τη συρρίκνωση του ρόλου των μελών τους.

Μια ακόμα παρατήρηση που θα πρέπει να γίνει στην περίπτωση του τεχνολαϊκισμού ως πρακτικής, είναι η βασική διάκριση που επιδιώκει να προωθήσει μεταξύ «παλαιού» και «νέου». Εν προκειμένω, η διάκριση αυτή δεν περιορίζεται στο επίπεδο των πολιτικών ελίτ, αλλά και το πως η πολιτική συνδέεται με την οργάνωση και λειτουργία των κομμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε άλλο παρά τυχαίο πρέπει να θεωρείται, ότι ως παραδείγματα στο βιβλίο χρησιμοποιούνται τρία καινούργια κόμματα, δηλ. το Podemos, το M5S και το LREM, ενώ στην περίπτωση των άλλων δύο κομμάτων έχουμε να κάνουμε είτε με μια επίσημη αλλαγή ονομασίας, δηλ. στην περίπτωση της Λέγκας του Βορρά που μετονομάστηκε σε Λέγκα την περίοδο Σαλβίνι, είτε με μια ολική

αναδόμηση του κόμματος (rebranding) στην περίπτωση των «Νέων Εργατικών» του Μπλερ.

Εν προκειμένω, δύο ζητήματα που αναφέρονται στο βιβλίο των Bickerton και Invernizzi Accetti θα μπορούσαν να έχουν αναλυθεί περαιτέρω, δεδομένου ότι έχουν ιδιαίτερη σημασία στην ερμηνεία του φαινομένου του τεχνολοαϊκισμού. Το πρώτο, αφορά στο κατά πόσο ο τεχνολοαϊκισμός επιβάλλεται στο σύνολο του πολιτικού ανταγωνισμού (δηλ. σε καθημερινή βάση) ή αν αντιθέτως συνιστά μια πρακτική που με μεγαλύτερη έμφαση εφαρμόζεται σε συνθήκες εκλογικού ανταγωνισμού. Το δεύτερο, σχετίζεται με τις επιδράσεις των νέων τεχνολογιών στην πολιτική και την ψηφιοποίησή της, ένα ζήτημα που αν και αναφέρεται (π.χ. στις περιπτώσεις των M5S και Podemos) θα μπορούσε να είχε δοθεί μεγαλύτερη έμφαση, δεδομένου του πολυδιάστατου χαρακτήρα του στη σύγχρονη πολιτική⁷.

Οι δύο τελευταίες διαπιστώσεις, σε καμία περίπτωση, δεν υποβαθμίζουν τη σημαντική συμβολή που θα μπορούσε να έχει ο τεχνολοαϊκισμός ως ερμηνευτικής προσέγγισης για την μεταβολή των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων και την υποχώρηση της ποιότητας της δημοκρατίας.

Ειδικά για την ελληνική περίπτωση, η διάσταση του τεχνολοαϊκισμού θα μπορούσε να αποτελέσει μια σημαντική ερμηνευτική προσέγγιση σε διττό επίπεδο, με έμφαση στην βαθμιαία υποβάθμιση της λειτουργίας της δημοκρατίας, κατά τα τελευταία χρόνια. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, η ανάλυση αυτή θα μπορούσε να αφορά τα κόμματα που αναδείχθηκαν ή κατέρρευσαν κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ (όπως άλλωστε αναφέρεται και στην ελληνική εισαγωγή του βιβλίου). Αν και είναι γεγονός, ότι τόσο στο ΠΑΣΟΚ όσο και στον ΣΥΡΙΖΑ⁸ τα ζητήματα της τεχνοκρατίας και του λαϊκισμού έχουν αναλυθεί λιγότερο ή περισσότερο εκτενώς, αναμφίβολα, μια ερμηνευτική προσέγγιση υπό το πρίσμα του τεχνολοαϊκισμού θα μπορούσε να αναδείξει νέες ερμηνευτικές διαστάσεις. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, ο τεχνολοαϊκισμός θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως μια ερμηνεία του σύγχρονου

⁷ Criscitiello A. (2022). Technopopulism. The New Logic of Democratic Politics. Christopher J. Bickerton and Carlo Invernizzi Accetti. Oxford: Oxford University Press, *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*.

⁸ Για την περίπτωση του ΠΑΣΟΚ βλ. ενδεικτικά Ασημακόπουλος, Β., και Τάσσης, Χ. (επιμ.) (2018). ΠΑΣΟΚ 1974-2018: Πολιτική Οργάνωση - Ιδεολογικές Μετατοπίσεις - Κυβερνητικές Πολιτικές, Gutenberg `Καραγιάννης, Γ. (2021). ΠΑΣΟΚ και πολιτικός λόγος: νοσηματοδοτήσεις του λαϊκισμού, εκσυγχρονισμού και σοσιαλισμού, Νήσος. και για την περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ βλ. Μπαλαμπανίδης, Γ. (επιμ.) (2019), ΣΥΡΙΖΑ: Ένα κόμμα εν κινήσει - Από τη διαμαρτυρία στη διακυβέρνηση, Θεμέλιο `Κάρουλας, Γ. (2025). "Αριστερά, διακυβέρνηση και ηγεσία: η περίοδος 2015-2019", στο Ελευθερίου, Κ., Τάσσης Χ. και Τσακίρης, Θ. (επίμ.), *Περιπέτειες της πολιτικής και της πολιτικής επιστήμης: Κόμμα, Δημοκρατία, Αριστερά, Σαββάλας*.

μεταβαλλόμενου κομματικού συστήματος, του οποίου οι αλλαγές αναμένονται ιδιαίτερα σημαντικές στο εγγύς μέλλον. Ζητήματα, όπως η υπέρβαση της διάκρισης μεταξύ δεξιάς- αριστεράς, όπως πολύ συχνά διατυπώνεται από διάφορα πολιτικά κόμματα (π.χ. Πλεύση Ελευθερίας, Ελληνική Λύση) ή η αδιαμεσολάβητη επαφή μεταξύ ηγετών και ψηφοφόρων αποτελούν θέματα τα οποία, δίχως άλλο, βρίσκονται στο επίκεντρο του πολιτικού ανταγωνισμού στην Ελλάδα.